

## O'RTA OSIYO XALQLARIDA G'IJJAK CHOLG'USINING KELIB CHIQISH TARIXI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i07.011>

Niyazbayeva Aynura Jamgirbaevna  
niyazbaevaaynura31@gmail.com  
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada O'rta Osiyo xalqlari madaniyatida g'ijjak cholg'usining paydo bo'lishi, uning tarixiy taraqqiyot bosqichlari hamda ushbu cholg'u ijrochiligining rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan sozandalar va g'ijjakchilar faoliyati haqida so'z yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** san'at, folklor, baxshi, sozanda, g'ijjak

## THE HISTORY OF THE ORIGIN OF THE GHIAK INSTRUMENT AMONG THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

Niyazbaeva Aynura Jamgirbaevna  
niyazbaevaaynura31@gmail.com  
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz

**Abstract:** This article discusses the emergence of the ghiaik instrument in Central Asia, its historical evolution, and the prominent musicians and girjek players who contributed to its development.

**Keywords:** art, folklore, bakhshi, musician, ghiaik

O'rta Osiyo xalqlari musiqa madaniyatida g'ijjak eng qadimiy va boy tarixga ega bo'lgan torli-kamonli cholg'ulardan biridir. Uning kelib chiqishi hamda shakllanish evolyutsiyasi mintaqadagi o'troq va ko'chmanchi xalqlar madaniyatining o'zaro sintezi bilan uzviy bog'liq. Tarixiy-yozma manbalarga ko'ra, mazkur cholg'uning alohida musiqiy asbob sifatida shakllanish davri ilk bor X-XI asrlarga borib taqaladi [4:6]. O'rta asrlar musiqa risolalarida bayon etilishicha, qomusiy olim Abu Nasr al-Forobiy Ray shahrida Sohib ibn Abbod huzurida bo'lgan chog'ida, vazir sharafiga uyushtirilgan majlisda o'zining yuksak ijrochilik mahoratini namoyish etib, barcha yig'ilganlarni hayratga solgan. Cholg'uning rivojlanish bosqichlari keyingi davrlarda ham davom etgan. Jumladan, Zahiriddin Muhammad Bobur davriga kelib g'ijjak uch torli cholg'u sifatida shakllandi. «Boburnoma» asarida qayd etilishicha, o'z davrining mashhur sozandasi Xo'ja Qulmuhammad Udiy g'ijjakka uchinchi torni

qo'shib, uni yanada mukammallashtirgan va ushbu cholg'uda yuksak mahorat bilan kuylar ijro etgan. Ulug' mutafakkir Alisher Navoiyning «Majolis un-nafois» asaridagi ma'lumotlar ham g'ijjak ijrochiligining o'rta asrlar saroy madaniyatida naqadar muhim o'rin tutganini ko'rsatadi: U davrda g'ijjak chala bilish barcha saroy sozandalari uchun majburiy shartlardan biri hisoblangan. Ushbu davrda Alijon G'ijakiy, Xo'ja O'zbek G'ijakiy kabi o'z ishining ustalari va sozandalari keng tanilgan [4:7].

Musiqashunoslik va qiyosiy organologiya (cholg'ushunoslik) nuqtai nazaridan yondashilganda, g'ijjak nafaqat o'zbek, balki butun O'rta Osiyo va Sharq xalqlarining musiqiy tafakkuri mahsulidir. Dunyo xalqlari musiqa madaniyatida g'ijjak bilan tipologik va funksional jihatdan o'xshash bo'lgan lira, rebab, erxu, kamoncha kabi qator cholg'ular mavjud bo'lib, ular torli-kamonli asboblarning turli sivilizatsiyalardagi konseptual ko'rinishlaridir.

G'ijjak cholg'usining boshqa xalqlardagi nomlari va unga yaqin turlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, lira - Qadimgi Gretsiya, Yaqin Sharq va Misr madaniyatida chuqur ildiz otgan qadimiy torli musiqa asbobidir. Grek mifologiyasiga ko'ra, ushbu asbob sivilizatsiya xudosi Germes tomonidan ixtiro qilingan va keyinchalik san'at homiysi Apollonga tuhfa etilgan. Lira kosa shaklidagi korpusdan (dastlab toshbaqa kosasidan yasalgan), undan chiquvchi ikkita parallel dasta (shoxlar) hamda ularni yuqorida birlashtirib turuvchi ko'ndalang cho'p (ko'prik)dan iborat bo'lgan. Torlar korpusning pastki qismidan tepadagi ko'ndalang cho'pga qarab tortilgan.

O'rta asrlarga kelib Yevropada lirani an'anaviy chalishdan tashqari, uning torlariga kamon (zamonaviy skripka kamonining ibtidoiy shakli) bilan chalish an'anasi yuzaga keldi. Ushbu asboblarda musiqa tarixida o'tish davri vazifasini o'tab, keyinchalik zamonaviy g'arb torli-kamonli asboblari (skripka, alt, violonchel) oilasining shakllanishiga poydevor bo'ldi. Xususan, IX - XI asrlarda Vizantiya imperiyasida keng tarqalgan «Vizantiya lirasi» noksimon shaklga ega bo'lib, torlari kamon yordamida chalingan. Bu asbob bugungi kunda Gretsiya (Krit lirasi) va Turkiyada (Kemençe) hamon yashab kelayotgan cholg'u turlarining to'g'ridan-to'g'ri ajdodidir. Agar klassik lira qadimgi antik madaniyat, aristokratiya va she'riyat ramzi bo'lgan bo'lsa, o'rta asrlar kamonli liralari Yevropa xalq musiqasining va keyinchalik professional skripka san'atining poydevori bo'lib xizmat qildi. Bizning an'anaviy g'ijjagimiz yumaloq (sharsimon) korpusga ega bo'lsa, Balujiston va Afg'oniston hududlarida tarqalgan g'ijak (gijeck) asbobi xuddi tor yoki rubob kabi o'rtasi qisilgan, sakkizsimon (gitarasimon) shaklda bo'ladi. Uning korpusi yaxlit yog'och bo'lagini o'yish usuli bilan tayyorlanadi va ustki qismi teri bilan qoplanadi. Ushbu cholg'uning eng o'ziga xos siri shundaki, unda chalinadigan asosiy ijro torlaridan tashqari, korpus ichida yoki dasta ostida joylashgan o'nlab qo'shimcha metall torlar (aks-sado

beruvchi yoki rezonans beruvchi torlar) mavjud bo'ladir. Sozanda asosiy torni kamon bilan chalganida, mazkur metall torlar ham tebranishga kirishib, cholg'uga o'ziga xos aks-sado (exo) effekti hamda o'ta sirli, polifonik joziba bag'ishlaydi.

Kamonli cholg'ular tizimida o'ziga xos o'rin tutgan asboblardan biri Erhu (ba'zan erxu deb ham talaffuz qilinadi) - Xitoyning eng mashhur an'anaviy musiqiy meroslaridan biridir. Ushbu cholg'u bor - yo'g'i ikki torli bo'lishiga qaramay, inson ovozinig intonatsion jozibasiga juda yaqin, g'oyatda g'amgin, lirik va boy tembrli ovoz taratadi. Aynan shu xususiyati tufayli g'arb musiqashunosligida uni ko'pincha «Xitoy skripkasi» deb atashadi. Cholg'uning pastki qismida kichik yog'och rezonator (quti) joylashgan bo'lib, uning yuzasi an'anaviy ravishda ilon (piton) terisi bilan qoplanadi. Erhuning eng qiziqarli texnik jihati shundaki, ot qilidan tayyorlangan kamon iplari ikki torning o'rtasidan o'tkaziladi. Ya'ni, kamon ijro jarayonida torlardan ajralmaydi, balki torlar oralig'ida qisilgan holatda harakatlanadi. Ijro paytida asbob tizzaga tik holda qo'yilib chalinadi. Ushbu cholg'u asbobi (erhu) an'anaviy Xitoy xalq musiqasidan tortib, zamonaviy simfonik orkestrlar tarkibi hamda kinematografiya (ayniqsa, tarixiy va jangovar filmlar saundtreklari)gacha bo'lgan keng doirada faol qo'llanilmoqda. Mintaqa xalqlari torli-kamonli cholg'ulari tipologiyasida Ikil (etno-madaniy hududlarda igil, ikhel yoki ekil deb ham yuritiladi) alohida o'rin tutadi. Bu asbob asosan Oltoy, Tuva va G'arbiy Mo'g'uliston xalqlari musiqiy hayotida keng tarqalgan qadimiy torli-kamonli cholg'u hisoblanadi. U mashhur mo'g'ul milliy musiqasining timsoli bo'lmish Morin xur (Morin khuur - ot boshli cholg'u) asbobining bevosita ajdodi yoki uning g'arbiy mintaqaviy varianti sifatida baholanadi.

Ikil asbobining rezonator korpusi va dastasining yuqori qismi, odatda, yaxlit archa yoki qarag'ay yog'ochini o'yish usuli bilan tayyorlanadi. Korpusning ustki qismi (yuzi) echki yoki boshqa yirik bo'lmagan uy hayvonlari terisi bilan qoplanadi. Cholg'uga an'anaviy tarzda ikki dona tor o'rnatilib, ushbu torlar ot dumi yoki yoli qillaridan to'qib tayyorlanadi. Ijro moslamasi bo'lmish kamoncha ham xuddi shunday ot qilidan yasaladi. Dastaning quloq qismi (yuqorisi) ko'pincha ot boshining simvolik shakli bilan bezatiladi, bu esa ko'chmanchi xalqlar sivilizatsiyasida otning naqadar yuksak qadr-qimmatga ega bo'lganligidan dalolat beradi. Ikil o'zidan biroz mungli, tabiat va ekologik muhit tovushlariga (masalan, dasht shamolining uvillashi, ot kishnashi kabi tabiiy akustik effektlarga) yaqin bo'lgan o'ziga xos arxaik sado chiqaradi. U asosan xalq qahramonlik dostonlarini (eposlarini) kuylashda baxshi - shomonlarga hamda an'anaviy ko'p ovozli tomoq ijrochiligi (xomey) san'atiga jo'r bo'luvchi asosiy fundamental cholg'u vazifasini o'taydi. An'anaviy g'ijjak asbobining korpusi dumaloq (sharsimon) bo'lib, ustki qismi teri bilan qoplanadi. Uning rezonator qismi asosan qovoq, yirik yong'oq daraxti po'stlog'i yoki tut, o'rik kabi qattiq yog'och turlarini o'yish orqali tayyorlanadi.

O'zbek milliy g'ijjak ijrochiligi ham yakka (solo) shaklda, ham boshqa an'anaviy xalq cholg'ulari bilan birgalikda, turli ansambllarda keng qo'llaniladi. Bugungi kunda aksariyat professional sozandalar tomonidan foydalanib kelinayotgan zamonaviy rekonstruksiya qilingan g'ijjak cholg'usi XX asrning 50-yillarida (A. I. Petrosyans va jamoasi boshchiligidan) yuzaga kelgan. O'zbek g'ijjak asbobi o'zining boy dinamik va texnik imkoniyatlari tufayli hozirgi davrda xalq cholg'ulari orkestrining yetakchi va fundamental cholg'ularidan biri hisoblanadi hamda ansamblda tovushlarni badiiy uyg'unlashtiruvchi (kolorit hosil qiluvchi) yetakchi vazifani bajaradi. Akademik ijrochilik ehtiyojlaridan kelib chiqib, g'ijjakning diapazon va registr jihatidan quyidagi turlari shakllantirilgan: g'ijjak - prima, g'ijjak - alto, g'ijjak - bas va g'ijjak - kontrabas. O'zbekistonda g'ijjakchi sozandalik maktabi rivojiga ulkan hissa qo'shgan namoyonda - mashhur o'zbek kompozitori, xalq kuylari asosida ko'plab mukammal orkestr asarlari yaratgan To'xtasin Jalilovdir.

Qoraqalpoq an'anaviy musiqa merosining asosini jirov hamda baxshi kuylari tashkil etib, ular asosan xalq ijodkorlari tomonidan yaratilgan va asrlar davomida jonli ijro jarayonida sayqallanib kelgan musiqiy namunalardir. Shuningdek, og'zaki an'anadagi qoraqalpoq xalq musiqasi baxshilar, sozandalar va jirovlar tomonidan ijro etilib, xalq orasida keng ommalashgan. Ushbu janrlar ichida ijro ko'lami va badiiy salmog'i jihatidan baxshi kuylari alohida o'rin tutadi. Baxshichilik san'atining bugungi kungacha asl holatida saqlanib qolishi hamda taraqqiy etishining bosh omili - bu noyob merosning otadan-bolaga, ya'ni an'anaviy «ustoz-shogird» maktabi tizimi asosida rivojlanib kelganligidir. Yevropa xalqlari musiqa madaniyatida skripka cholg'usi qanday fundamental ahamiyatga ega bo'lsa, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida bizning milliy cholg'umiz hisoblangan g'ijjak ham xuddi shunday strategik va yuksak maqomga egadir. Qoraqalpoq an'anaviy musiqa ijrochiligidan g'ijjak asosan dutor cholg'usiga jo'r bo'luvchi (yondosh) asbob vazifasini bajaradi va musiqiy intervallardan kvarta o'lchovida sozlanadi. Cholg'u uchta tordan iborat bo'lib, ular mi, lya, re tovush qatorlariga (torlariga) mos keladi. Mahalliy an'anaga ko'ra, qoraqalpoq girjek ijrochiligini mukammal egallash uchun sozandadan avvalo o'ziga xos ijro uslubiga ega bo'lgan alamoynoq dutorini mohirona chala bilish talab etiladi.

Tarixiy-madaniy aloqalarga nazar tashlaydigan bo'lsak, qoraqalpoq xalqiga girjek cholg'usi qo'shni mintaqalardan, xususan, turkman baxshichilik maktabi ta'sirida kirib kelgan. Ushbu cholg'uning qoraqalpoq musiqiy muhitiga integratsiya bo'lishi (kirib kelishi) XIX asrning o'rtalarida yashab ijod etgan yirik baxshi Sultaniyaz (Suyew) nomi bilan chambarchas bog'liqdir. U o'z davrida orolli o'zbek baxshilarining ham ustози hisoblangan. Xalq orasida uning «Suyew baxshi» deb atalishiga sabab - to'y va tantanalarda ijro etganida doira (dap), balaman va girjek cholg'ularini o'zaro uyg'unlashtirib, o'ziga xos ansambl (qoraqalpoqcha súyew -

ya'ni asosiy ijrochiga ko'mak beruvchi, jo'r bo'luvchi guruh) shakllantira olganligidadir. Shuningdek, u nihoyatda yoqimli va shirali ovoz sohibi bo'lgan. Sultaniyaz baxshi bilan bir davrda yashab o'tgan mashhur Musa baxshi esa o'z chiqishlarida dasturlarga girjek cholg'usini qo'shmasdan, faqat an'anaviy usulda ijro etishni afzal ko'rgan.

Musiqiy manbalar tahliliga ko'ra, qoraqalpoqlar orasidan yetishib chiqqan birinchi professional g'ijjakchi sozanda Qo'lyli Ahmedov hisoblanadi. XX asrning boshlarida yashab, faoliyat yuritgan ushbu virtuoza sozanda o'z davrining yirik baxshilari - Esjan Qo'spolatov va Japaq Shamuratovlar bilan birga chalib, ularning doston ijrochiligiga mahorat bilan jo'rlik qilgan. Shuningdek, «Tanka» badiiy filmida bosh rolni ijro etgan aktyor Shamurat O'temuratov ham girjek cholg'usini mahorat bilan chalgan. Qoraqalpolarda bu san'atni saqlab qolish, boyitish va uni kelajak avlodlarga meros qilib qoldirishda Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, «Sog'lom avlod uchun» ordeni sohibi, dotsent Injigul Saburova, shuningdek, Nasr Nuratdinov hamda Murat Tinibayev kabi fidoiy ustoz-sozandalar o'zlarining yorqin ijodi va pedagogik faoliyatlari bilan milliy musiqa tarixida o'chmas iz qoldirdilar.

Xulosa qilib aytganda, g'ijjak cholg'u asbobi nafaqat oddiy musiqiy asbob, balki O'rta Osiyo xalqlarining ko'p asrlik madaniy integratsiyasi, estetik qarashlari va sivilizatsiyalararo muloqotining yorqin mahsulidir. Tarixiy-musiqiy manbalar g'ijjakning kelib chiqishi bevosita ushbu hududga mansubligini tasdiqlash bilan birga, uning evolyutsiya jarayonida o'ziga xos milliy va mintaqaviy xususiyatlar bilan boyib borganligini ko'rsatadi. Bugungi kunda g'ijjak o'zining pardasiz tuzilishi va nozik mikrotonal (chorak tonlarni ijro eta olish) imkoniyatlari bilan ham an'anaviy xalq ijrochiligida, ham professional akademik musiqada o'zining mustahkam o'rniga ega. Ushbu cholg'u asbobining tarixiy ildizlarini va ijro xususiyatlarini chuqur tadqiq etish kelajakda milliy cholg'u ijrochiligi maktablarini yanada rivojlantirish hamda yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Алламуратов А., Доспанов О., Тилеумуратов Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзлиги. - Нөкис: «Билим», 1991. - 72 б.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988. - 492 б.
3. Jamgirbaevna N. A. Qissaxonlar // Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. - 2023. - T. 3. - № 5. - B. 113-116.
4. Abdisultanov J. Arnawli saz. - Nökis: «Ilimpaz» baspası, 2023. - 122 b. (Maqola matnidagi iqtiboslar: [4:6], [4:7])

5. Tájetdinova S., Niyazbaeva A. Qıssaxanlıq óneriniń rawajlanıwı hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti // Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ádebiy miyrasın úyreniw atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya toplámı: Maqalalar hám tezisler. - Nókis: NMPI baspası, 2024. - T. 3. - № 3. - B. 270-272.